

पीडित महिलांचे व्यक्तीमत्व आणि समायोजन

सुकन्या पु. भाटे

(निवृत्त, प्राचार्य), मुळा एज्युकेशन सोसायटीचे इंग्रजी व मराठी माध्यमाचे डी.एड.
कॉलेज, वडगाव गुप्ता, अहमदनगर. sukanyabhate@gmail.com

Abstract

पीडित महिलांच्या अध्ययनात व्यक्तीमत्व आणि समायोजनाला मध्यवर्ती स्थान आहे. पीडित महिलांचे वर्गीकरण १) शारीरिक विकलांगता, २) मानसिक विकलांग, ३) आर्थिक दुर्बलता यांच्या माध्यमातून केले जाते. पीडित महिलेचे ज्ञान, अभिरूची, कौशल्य, अभिवृत्ती, कौशल्य, अभिवृत्ती यांचा सातत्यपूर्ण विचार केल्यास त्यांच्या प्रगतीचे मूल्यमापन समाजाला व पालकांना करता येईल. व्यक्तीमत्वावर कुटुंब, शाळा, समाज, सामाजिक परिस्थिती, भौगोलिक स्थिती हे परिणाम करणारे घटक असतात. समायोजन, विषम समायोजन, संरक्षण यंत्रणा मानसिक आरोग्याची जोपासना याद्वारे व्यक्तीच्या विविध शक्तींचा विकास होत असतो.

[Scholarly Research Journal's](http://www.srjis.com) is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना:—

शिक्षण घेण्यासाठी येणाऱ्या अध्ययनार्थी हा शिक्षण प्रक्रियेत मंद होत जातो. अध्ययनातील मागासलेपणा हा अनेक कारणांमुळे निर्माण होतो, त्याचा शोध घेणे आवश्यक असते. सामाजिक, शालेय व कुटुंबिक परिस्थितीमुळे पीडित महिला शिक्षणापासून दूर जातात. त्या आर्थिक दृष्टीने गांजलेल्या असतात. संस्काररहित दारिद्र्यामुळे त्यांचे शोषण होतांना दिसते. दडपलेल्या परिस्थितीमुळे त्या सतत दडपणाखाली वावरत असतात. काही महिलांची बौद्धिक क्षमता चांगली असूनही त्यांना भोवतालचे वातावरण पोषक नसते. अशिक्षित पालक, भावनिक असुरक्षितता, मूल्यांचा अभाव, अशैक्षणिक वातावरण त्यामुळे त्या अधिकाधिक दुर्बल बनतात.

पीडित महिला:—

‘आपल्याच कुटुंबापासून वंचित असलेल्या एच आय व्ही पॉझिटिव्ह, अनाथ, परित्यक्ता, कुमारी माता, शरीरविक्रय करून अनिच्छेने जीवन कंठणाऱ्या दुःखी महिला म्हणजे पीडित महिला होय.’

१) शारीरिक विकलांगता:— WHO जागतिक आरोग्य संघटनेच्या मते, विकलांगता म्हणजे व्यक्तीच्या सामान्य मानवी वर्तनातील कोणत्याही प्रकारची दुर्बलता, मर्यादा किंवा असे सामान्य वर्तन निर्माण करणाऱ्या क्षमतांचा अभाव होय.

यामध्ये प्रामुख्याने शारीरिक दुर्बलता, अंधपणा, मुकेपणा, बहिरेपणा, चलनसंबंधी, मेंदूचा पक्षघात अशा पीडित व्यक्तींचा समावेश होतो.

जनगणना अहवालानुसार भारतामध्ये २.१९ कोटी व्यक्ती विकलांग आहे. पैकी ५७.५४% पुरुष तर ४२.४५% महिला आहेत. भारतात एकूण लोकसंख्येच्या २.१३ व्यक्ती विकलांग आहेत. भारतात ७०% विकलांग व्यक्ती बेरोजगार आहेत.

२) मानसिक विकलांगता:— भारतातील सर्व राज्य व केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये एप्रिल १९९३ पासून मानसिक आरोग्य अधिनियम लागू करण्यात आला आहे. याचा मुख्य हेतू मानसिकदृष्ट्या आजारी महिला, पुरुष यांच्यासाठी विशेष दवाखान्याची, नर्सिंग होमची स्थापना करणे, परिचलन व नियंत्रण करणे, समाजास धोकादायक ठरू शकणाऱ्या मनोरूग्णांपासून संरक्षण करणे, त्यांना आरोग्य सेवा पुरवणे.

३) आर्थिक दुर्बलता:— दारिद्र्य, व्यसनाधिनता, भांडणे व वाद करणे, गुन्हेगारी प्रवृत्ती, योग्य संस्कारांचा अभाव अशा विविध कारणांमुळे समाजात आर्थिक दुर्बलता दिसून येते. भारतीय समाजात अनिष्ट चालीरिती, अंधश्रद्धा, घरात विकासाला पोषक वातावरण नसल्यास मुलींकडे दुर्लक्ष होऊन त्या काही वेळा स्वैराचाराच्या बळी ठरतात.

व्यक्तीमत्व:—

नार्मन एल. मन — ‘व्यक्तीमत्व म्हणजे शरीररचना, वर्तन विशेष, अभिरूची, कृतिक्षमता, कर्तृत्व आणि कला विशेष यांची वैशिष्ट्यपूर्ण गुंफण होय.’

ए. ए. ट्रॅक्सलर — ‘व्यक्तीमत्व म्हणजे सामाजिक परिस्थितीत घडणाऱ्या व्यक्तीच्या वर्तनाची गोळा बेरीज होय.’

व्यक्तीमत्वावर शरीररचना, जैविक रसायने, व्यक्तीच्या क्षमता, कुटुंब, शाळा, समाज, भौगोलिक परिस्थिती, मित्र परिवार हे या जैविक व बाह्य घटकांचा फार मोठा परिणाम होत असतो.

पीडित महिला व मुली यांच्यावर समाजातील रूढी, अंधश्रद्धा परंपरा, यांचा मोठा परिणाम होतो. आजही मुलींचा जन्म म्हणजे संकट मानले जाते. महिलांना शिक्षणापासून वंचित ठेवले जाते. सुसंस्कृत समाजात वाढणाऱ्या मुली व रानटी समाजात वाढणाऱ्या मुलींच्या विकासात महत्वाचे फरक आढळून येतात.

कॅटल नावाच्या मानसशास्त्रज्ञाने बारा पायाभूत विशेष लक्षणांची गटवारी केली आहे. कॅटल प्रमाणे केशमर, शेल्डन, कॅनन, युंग, बर्मन यांनी व्यक्तित्वाच्या विविध लक्षणांचा विशेष अभ्यास केला आहे.

व्यक्तीमत्व

विशेष लक्षण	विरुद्ध लक्षणे
१) बहिर्मुख, सुस्वभावी, लवचिक	१) अंतर्मुख चिडखोर, ताठर
२) बुद्धिमान, कर्तव्यदक्ष, विचारी	२) निर्बुद्ध, भोंगळ, विचारहीन
३) वास्तवादी, स्थित, सहिष्णू	३) स्वयंकेंद्री, अस्थिर, आततायी
४) गर्विष्ठ, वर्चस्व गाजविणारा, कडक	४) नम्र, हळवा, नमणारा
५) संवेदनाक्षम, स्नेहभावी, अंत स्फूर्तिवादी	५) संवेदनरहित, अश्रद्ध, कठोर
६) विचारी, ज्ञानी, सौंदर्यप्रेमी	६) साधा, गांवढळ, रानदांडगा
७) स्वतंत्र, उद्योगी, व्यवहारी	७) परतंत्र, आळशी, मनोरथी
८) दयाळू, सहकारी, मनमोकळा	८) क्रूर, असहकारी, कुढा
९) तरतरीत, कामसू, सुसंगत	९) विफलग्रस्त, अश्रद्ध, अविश्वासाई
१०) बालिश, चंचल, असहिष्णू	१०) समायोजक, शांत, धिमा
११) उत्साही, स्नेहभावी, विश्वासाई	११) विफलग्रस्त, अश्रद्ध, अविश्वासाई
१२) आनंदी, आशावादी, समाजशील	१२) दुःखी, निराशावादी, एकलकोंडा

पीडित महिलांमध्ये शारीरिक, मानसिक व भावनिक लक्षणे त्यांच्या व्यक्तीमत्वाच्या बाबत विशेष भूमिका बजावत असतात. सर्व घटकांचे सर्वस्पर्शी एकसंघ व्यक्तीमत्वाचा अभाव असल्याने महिलांच्या पीडनात विशेषत्वाने वाढ घडून येते.

व्यक्तीमत्व समायोजन आणि विषम समायोजन:—

जे. बी. वॉटसन — 'निसर्गाने दिलेली शिदोरी घेऊन जीवनाची ही वाटचाल सुरू असतांना व्यक्तीच्या विविध शक्तींचा विकास होत असतो. भोवतालच्या परिस्थितीशी व्यक्तीला मिळते जुळते घ्यावे लागले.'

जीवनाची व्याख्या – ‘Life is an adjustment’ जीवन ही एक तडजोड आहे अशी केली जाते.

परिस्थितीशी व्यक्तीचे समायोजन झाले तर व्यक्तीचे मन निरोगी राहते. परिस्थितीशी समायोजन साधले नाही तर विकृती निर्माण होते.

‘स्व’ च्या भोवतालच्या परिस्थितीशी केलेली जुळवा जुळव म्हणजे समायोजन होय.

व्यक्तीचा ‘स्व’चे मापन सहा प्रकारात केले जाते.

१) शारीरिक स्व, २) सामाजिक स्व, ३) स्वभाव गुण स्व, ४) शैक्षणिक स्व, ५) नैतिक स्व, ६) बौद्धिक स्व इत्यादी.

शारीरिक कार्यक्षमता वाढवणे, समाजाशी एकरूप होणे, रागावर भावनावर नियंत्रण ठेवणे, ताण तणावाचे व्यवस्थापन करणे, ध्येय निश्चित करून समन्वय साधणे, स्वतःची बौद्धिक उन्नती करणे अशा प्रकारे स्व चे व्यवस्थापन करता येते.

व्यक्तीच्या गरजा, इच्छा, भोवतालची परिस्थिती, कुवत यांचा योग्य प्रकारे मेळ घालणे गरजेचे असते. यशस्वी जीवनाचे ‘समायोजन’ हे एक खर रहस्य आहे.

व्यक्तीचे परिस्थितीशी समायोजन चार पायऱ्यांनी होते. १) हेतू, २) विविध मार्ग, ३) अडथळा व त्यातून काढलेले मार्ग, ४) हेतूपूर्ती इत्यादी.

पीडित महिलांनी पहिल्या पायरीवर आपल्याला एखादी गोष्ट साध्य करण्याचे निश्चित केलेले असते. त्यासाठी विविध मार्ग शोधण्याची दुसरी पायरी होय पण हे मार्ग हातळत असतांना अनेक अडथळी, अडथळे निर्माण होतात. त्यामुळे हेतू साध्य करण्यासाठी विविध मार्ग शोधले जातात. ही समायोजनाची तिसरी पायरी होय. शेवटी हेतू साध्य करणे ही समायोजनाची अंतिम पायरी असते.

यासाठी पुन्हा पुन्हा प्रयत्न करावे लागतात. यश संपादन करण्यासाठी आटोकाट प्रयत्न करावे लागतात. पीडित महिलांना अनेक अपयशांचा सामना करावा लागतो. आलेल्या अपयशाचे समर्थन करित राहणे यालाच समायोजन साधणे असे म्हणतात.

आपल्या वर्तनातील चुका व दोष न स्वीकारता आपल्या चुकीच्या वर्तनाचे समर्थन करण्यासाठी योजलेल्या युक्त्या व पध्दतींना संरक्षण यंत्रणा म्हणतात. विषम

समायोजनात व्यक्ती चिडते, त्रागा करते, प्रसंगी खोटे बोलते, आत्मविश्वास गमावते, विषम समायोजन झाले की व्यक्तीच्या वर्तनावर न्यूनगंडाचा प्रभाव दिसून येतो. त्यातूनच अनिष्ट सवयी निर्माण होतात. उदा – हातांच्या बोटांशी चाळे करणे, जीभ बाहेर काढणे, खांदे उडवणे अशा व्यक्तींचे मानसिक आरोग्य बरे नाही असे समजता येते. पीडित महिलांच्या संदर्भात विषम समायोजन जास्त प्रमाणात आढळते. मानसिक संतुलन बिघडलेले दिसते.

निष्कर्ष:—

१. पीडित महिलांना स्वतःच्या गुणदोषांचा शोध घेता यावा यासाठी समुपदेशन करणे.
२. जीवनात तडजोड करावी लागते, यासाठी दुराग्रह सोडण्याची, प्रसंगी माघार घेण्याची सवय लागणे. तडजोडीमुळे विषम समायोजन होत नाही.
३. पीडित महिलांनी स्वतःच्या जीवनातील काही मूल्ये जतन केली पाहिजेत. स्वतःचे तत्वज्ञान ठरविल्याने परिस्थितीवर मात करणे शक्य होते.
४. पीडित महिलांच्या क्षमतांचा जास्तीत जास्त विकास करून त्यांना समाजाच्या मुख्य प्रवाहात समाविष्ट करावे.
५. मानसिक आरोग्य अधिनियम १९८७ नुसार प्रत्येक राज्यात राज्य मानसिक आरोग्य संघटना (SMNA) स्थापन करणे आवश्यक आहे.
६. पीडित महिलांना अधिनियम १९९५ नुसार शिक्षण, रोजगार, बाधामुक्त वातावरण, सामाजिक सुरक्षा शासकीय नोकच्या व शैक्षणिक सुविधात आरक्षण देण्यात आले आहे.
७. केंद्र शासनाप्रमाणेच महाराष्ट्र शासन विद्यार्थ्यांना व विद्यार्थिनींना शिष्यवृत्ती देत आहे.

संदर्भ —

- बर्वे, बी. एन (२०१०) जीवनमानाचे मानसशास्त्र, विद्या प्रकाशन, नागपूर
सुरेश करंदीकर (२०१०) शैक्षणिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
शां., गं., करकरे (डॉ.) शैक्षणिक मानसशास्त्र, व्हीनस प्रकाशन,
मर्फी, जोसेफ (डॉ.) (२०१८) द पॉवर ऑफ युअर सबकॉन्सियस माइंड, रिया प्रकाशन, कोल्हापूर
योजना (ऑगस्ट, २०१८) विकास समर्पित मासिक
योजना (फेब्रुवारी, २०१९) विकास समर्पित मासिक